

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	15
----------	----

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Η ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ ΩΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	
1. Τό κριτήριο τῆς ἐλευθερίας	25
2. Τό κριτήριο τῆς ἀγάπης	29

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΣΤΑ ΟΝΤΑ

*Ἑρμηνευτική Πρόσβαση στὸν Ἐκκλησιασμό
τοῦ Ἑλληνισμοῦ [35]*

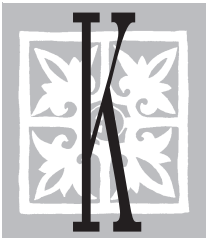
II. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ	
ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΝΑΖΙΑΝΖΗΝΟ	37
1. Ἡ πίστις ὡς «πλήρωσις» τοῦ λόγου	40
2. Ἡ θεολογία ὡς «ἡμετέρα» φιλοσοφία	46
3. Ἐκλεκτισμός, ἀποφατικότητα, προσωποκρατία	53
III. ΑΠΟΦΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ	
ΣΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟ	61
1. Συστηματική θεολογική θεώρηση τοῦ ἀποφατισμοῦ	63
2. Πατερική ἐρμηνευτική θεώρηση τοῦ ἀποφατισμοῦ	67
IV. ΠΡΟΣΩΠΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΟΚΡΑΤΙΑ	
ΣΤΟΝ ΦΩΤΙΟ	75
1. Τά «καθόλου» στὸν προχριστιανικό ἐλληνισμό	76
2. Τά «καθόλου» στὸν ἐκχριστιανισμένο ἐλληνισμό	79

V.	ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΗΤΙΣΜΟΣ	
	ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΠΑΛΑΜΑ	85
1.	Ὁ φιλοσοφικός ἐνεργητισμός τοῦ Ἀριστοτέλη	86
2.	Ὁ θεολογικός ἐνεργητισμός τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ	92
VI.	ΠΛΑΤΩΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΣΜΟΣ	
	ΣΤΟΝ ΓΕΝΝΑΔΙΟ ΣΧΟΛΑΡΙΟ	101
1.	Ἡ προσωπική στροφή ἀπὸ τὸν δημόσιο στόν μοναχικό βίο	101
2.	Ἡ θεωρητική στροφή ἀπὸ τὸν πλατωνισμό στόν ἀριστοτελισμό	104
3.	Ἡ πρακτική στροφή ἀπὸ τὸν φιλενωτισμό στόν ἀνθενωτισμό	108
	ΜΕΡΟΣ Β΄	
	ΑΠΟ ΤΑ ΟΝΤΑ ΣΤΟΝ ΟΝΤΑ	
	<i>Συστηματική Πρόσβαση στὸν Ἐκκλησιασμό τοῦ Ἑλληνισμοῦ [113]</i>	
VII.	ΠΑΤΕΡΙΚΟΣ ΕΚΛΕΚΤΙΣΜΟΣ	
	ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΣΜΟΣ	115
1.	Ὁ φιλοσοφικός ἐκλεκτισμός τῆς ἐλληνικῆς πατερικῆς θεολογίας	116
2.	Ὁ ἀριστοτελισμός τῆς ἐλληνικῆς μεσαιωνικῆς φιλοσοφίας	123
VIII.	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ ΚΑΙ ΘΕΟΛΟΓΙΑ	
	ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ	133
1.	Ἱστορική ὄντολογική θεώρηση	135
2.	Ἑρμηνευτική θεολογική θεώρηση	142
3.	Συστηματική φιλοσοφική θεώρηση	154
IX.	ΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟ ΣΤΗ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΔΥΣΗ	
	ΚΑΙ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΑΝΑΤΟΛΗ	163
1.	Οἱ προϋποθέσεις τῆς μεταφυσικῆς διαφορᾶς Ἀνατολῆς-Δύσης	167

2. Οἱ συνέπειες τῆς μεταφυσικῆς διαφορᾶς Ἐνατολῆς-Δύσης	178
X. ΕΠΙΛΟΓΟΣ: Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΑΣΜΟΥ	191
1. Ἀπό τό πλατωνικό Συμπόσιο στόν Μυστικό Δεῖπνο	191
2. «Ἄρτος καί Οἶνος» στό πλατωνικό Συμπόσιο	194
3. Μυστικός Δεῖπνος στήν «Πάτμο»	198
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	203

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«...μιά αληθινή φιλοσοφία
είναι απαραίτητη για την πίστη...
ή πίστη δέχεται όρισμένες
μεταφυσικές προϋποθέσεις»¹

ανένανς δέν γεννιέται χριστιανός. Καθένας όμως γίνεται χριστιανός, όταν βαπτίζεται, κοινωνεί, εκκλησιάζεται. Αυτό είναι ένα θεμελιώδους σημασίας αφετηριακό παράδοξο του χριστιανισμού. Ή χριστιανική ιδιότητα δέν είναι δεδομένη από τή φύση, αλλά πάντοτε συναρτᾶται μέ τήν ἐλεύθερη ἐπιλογή καί συνιστᾶ κατιτί ζητούμενο, αἰτούμενο καί ἀπαιτούμενο, ποτέ ὅμως προαπαιτούμενο! Ὁ χριστιανισμός δέν εἶναι μέγεθος ἐθνικό, φυλετικό, γλωσσικό, πολιτικό ἤ γεωγραφικό, ἀλλά ἀποτελεῖ μιά πραγματικότητα ἱστορική καί ὄντολογική: δέν εἶναι οὔτε γεννιέται, ἀλλά γίνεται.

Ὁ χριστιανός δέν «γεννᾶται», ἀλλά «ἀναγεννᾶται». Προηγούμενως μπορεῖ νά εἶναι ὅτιδήποτε ἐθνοφυλετικά, γλωσσογεωγραφικά, ἰδεολογικοπολιτικά, ἀλλά μέ τήν «ἐκκλησιαστικοποίησή» του ἀποβαίνει χριστιανός, ἐμ-βαπτίζεται καί χρίεται, κοινωνεῖ καί ἐκκλησιάζεται. Αυτό σημαίνει ὅτι ἡ ταυτότητά του χρειάζεται διαρκή ἐπαναπροσδιορισμό σέ ἀντίστιξη

1. Γ. Φλωρόφσκυ, Ἔργα, μετ. Π. Πάλλης, Θεσσαλονίκη 1983, III, 39.

πρός τόν ἐκάστοτε περιβάλλοντα χώρο, ἑλληνικό, ἐβραϊκό ἢ ἄλλον. Ἡ ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τῶν ἐρμηνειῶν του καί μάλιστα ἡ ἱστορία τῶν σχέσεών του μέ τόν ἑλληνισμό.

Ὁ χριστιανισμός εἶναι ὁ φυσικός γόνος τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καί τό θετό τέκνο τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ σπόρος τοῦ παλαιοδιαθηκικοῦ ἰουδαϊσμοῦ μέσα στήν καινοδιαθηκική μήτρα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἔδωσε στόν χριστιανισμό τήν ἱστορική του ὕπαρξη. Ἡ ἐκκλησία κυοφορεῖται σέ παλαιστινί γεωπολιτιστικό ἔδαφος. Χάρη στόν Παῦλο μέ τήν κρίσιμη ἀπόφαση τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου στήν ἑλληνόφωνη Ἀντιόχεια, ὅπου γιά πρώτη φορά ἀκούσθηκε ἡ ἐπωνυμία «χριστιανοί» γιά τοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνηλικιώνεται στόν ἑλληνιστικό περίγυρο τῆς νοτιοανατολικῆς μεσογειακῆς λεκάνης ἀπό τά μικρασιατικά καί τά ἑλλαδικά παράλια μέχρι τήν ἰταλική χερσόνησο.

Μέσα σέ ἓνα τέτοιο γεωπολιτιστικό καί θρησκευτικοφιλοσοφικό τόξο τόσο μεγάλο σέ παραδόσεις σάν τόν ἑλληνισμό καί τόν ἰουδαϊσμό καί τόσο ἀντιφατικό ἀπό τόν ἐβραϊκό μονοθεϊσμό μέχρι τόν ἀλεξανδρινό συγκρητισμό, εἶναι φυσικό γιά τόν χριστιανισμό νά θέσει πρῶτος αὐτός ὁ ἴδιος τό ἐρώτημα τῆς ταυτότητάς του: ἡ ἐκκλησία ἐβραΐζει ἢ ἑλληνίζει; Ἰουδαιοχριστιανοί καί ἑλληνοχριστιανοί κομίζουν μέσα στήν ἐκκλησία κάθε προγενέστερη ἐμπειρία τους ὑποκύπτοντας στόν πειρασμό τῆς παρερμηνείας, τῆς ὑποερμηνείας ἢ τῆς ὑπερερμηνείας τῆς ἐκκλησίας μέ ὅρους ἐβραιογενεῖς ἢ ἑλληνογενεῖς.

Δυό χιλιάδες χρόνια τώρα συνεχίζεται ἡ ἐπερώτηση τοῦ χριστιανισμοῦ γιά τήν ταυτότητά του σέ ἀντιστιχτική ἀναφορά στόν ἰουδαϊσμό καί στόν ἑλληνισμό κυρίως, διότι ὁ πιό ἀπόμακρος καί παράδοξος ἐταῖρος τῆς ἐκκλησίας φαίνεται νά εἶναι ὁ ἑλληνισμός. Αὐτός ἴσως εἶναι ὁ λόγος γιά τόν ὁποῖο ἡ συντριπτική πλειοψηφία τῶν σπουδαιότερων αἱρέσεων τοῦ

χριστιανισμού προέρχεται πάντοτε από τόν έλληνίζοντα χώρο καί ποτέ από τόν ιουδαϊζοντα, εκτός φυσικά ελαχίστων καί άσημάντων εξαιρέσεων σάν τούς έβλιωνίτες πρωτοχριστιανούς. Τό έρώτημα τών σχέσεων του έλληνισμού μέ τόν χριστιανισμό παραμένει κεφαλαιώδους σημασίας διαρκώς.

Δυό κλασικές άπαντήσεις δόθηκαν στόν 20ό αιώνα. Ή πρώτη άνήκει στόν πρωτοκορυφαίο Γερμανό προτεστάντη ιστορικό τής εκκλησίας Άντολφ φόν Χάρνακ (Adolf von Harnack, 1851-1930), άκάματο συγγραφέα κλασικού τρίτομου έγχειριδίου τής Ίστορίας τών Δογμάτων (1886-1890, άνατυπωμένο ακόμη τό 1983!) καί τρίτομης Ίστορίας τής Πρωτοχριστιανικής Γραμματείας (1893-1904) καθώς επίσης μιās περιφημης σειράς διαλέξεων μέ τίτλο «Ή Ουσία του Χριστιανισμού» (Das Wesen des Christentums, 1900, μέ άνατύπωση τό 1977!), πού κυκλοφορήθηκε τήν πρώτη χρονιά του 20ού αί.

Σέ αυτό τό κλασικό πιά έργο² του ό Χάρνακ διερμήνευσε τήν ιστορική πορεία τής εκκλησίας ως σταδιακή απομάκρυνση από τήν αποστολική γνησιότητα τής πρωτοχριστιανικής πίστες κατά δύο διαφορετικούς τρόπους: στήν άνατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία («Βυζάντιο») μέ τόν έξελληνισμό του χριστιανισμού διαμέσου του δόγματος, τών συνόδων καί τών πατέρων, καί στή δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία μέ τόν έκρωμαϊσμό του χριστιανισμού διαμέσου του ρωμαϊκού δικαίου, του νομικισμού καί του παπισμού.

Ή άποκάθαρση του χριστιανισμού κατά τόν Χάρνακ έπιτελείται στή Μεταρρύθμιση μέ τήν έπιστροφή στήν πρωτοχρι-

2. A. v. Harnack, *Das Wesen des Christentums*, Gütersloh 1977 (Leipzig 1900), 130-145 («Die christliche Religion im griechischen Katholizismus»), ιδ. 132: «eine griechische Schöpfung mit einem christlichen Einschlag... eine Fortsetzung der griechischen Religionsgeschichte unter dem fremden Einfluss des Christentums».

στιανική αὐθεντικότητα χάρη στόν προτεσταντισμό καί τήν ἀνασυγκρότηση τοῦ ἰουδαϊζόντος πυρήνα πέρα ἀπό τόν δογματισμό τοῦ ἐξελληνισμένου χριστιανισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς Ὁρθοδοξίας καί τόν νομικισμό τοῦ ἐκρωμαϊσμένου χριστιανισμοῦ τοῦ ρωμαιοκαθολικισμοῦ. Ὁ ἐξελληνισμός τοῦ χριστιανισμοῦ συνιστᾷ τήν πρώτη καί ἀρχαιότερη ἀπάντηση στό ἐρώτημα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ.

Ἡ δεύτερη ἐξίσου ἀξιοσημεῖωτη ἐρμηνευτική πρόταση ἀνήκει στόν Ρῶσο ὀρθόδοξο ἱστορικό τῆς ἐκκλησίας π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ (Georges Florovsky, 1893-1979), χαλκέντερο συγγραφέα δεκαπέντε τόμων ἄρθρων καί μονογραφιῶν σέ ὅλο σχεδόν τό φάσμα τῆς θεολογίας πού ἔζησε τό μεγαλύτερο διάστημα τῆς σχεδόν αἰωνόβιας ζωῆς του ὡς πανεπιστημιακός καθηγητής στό Παρίσι καί στίς ΗΠΑ καί ἔχει τύχει τοῦ τιμητικοῦ χαρακτηρισμοῦ «πρύτανης τῶν ὀρθοδόξων θεολόγων τοῦ αἰῶνα μας» γιά τήν πάνδημη ἀναγνώρισή του ὅχι μόνο ἀπό ὀρθοδόξους ἀλλά κι ἀπό ἐτεροδόξους θεολογικούς κύκλους παγκοσμίως.

Ὁ π. Γ. Φλωρόφσκυ εἰσηγεῖται τήν ἐντελῶς ἀντίθετη ἀπάντηση: ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἐλληνισμοῦ συνέβη κατά τοὺς Μέσους Χρόνους χάρη στό δόγμα, στίς συνόδους καί στοὺς πατέρες τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Σκιές ἐξελληνισμένου χριστιανισμοῦ ἐντοπίζει μόνο στόν Ὀριγένη καί στόν Αὐγουστῖνο πού κλίνουν πρὸς ἀνορθόδοξες ἐκτροπές μέ αἰσθητὴ ἀπόσταση ἀπὸ τήν ὀρθοδοξία τοῦ ἐκχριστιανισμένου ἐλληνισμοῦ τῶν Καππαδοκῶν, τοῦ Μαξίμου καί τοῦ Δαμασκηνοῦ ἢ τῶν Ἑσυχαστῶν μεταγενέστερα.

Ἀντὶ γιὰ τόν ἐξελληνισμό τοῦ χριστιανισμοῦ τοῦ Χάρνακ προτείνεται ἀπὸ τόν Φλωρόφσκυ ὁ ἐκχριστιανισμός τοῦ ἐλληνισμοῦ μέ τόν ἀκόλουθο τρόπο: «ἐπὶ μέρους θέματα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας γίνονται δεκτά καί μέσω αὐτῆς τῆς εἰσδοχῆς μεταβάλλονται στήν οὐσία τους, ἀλλάζουν καί δέν

μπορείς πιά νά τά αναγνωρίσεις. Γιατί τώρα μέ τήν ὀρολογία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μιὰ καινούργια, μιὰ ἐξ ὀλοκλήρου καινούργια ἐμπειρία ἐκφράζεται. Ἄν καί τά θέματα καί οἱ κεντρικές ἰδέες τῆς ἑλληνικῆς σκέψης διατηροῦνται, ὅμως οἱ ἀπαντήσεις στά προβλήματα εἶναι τελείως διαφορετικές· δίνονται βγαλμένες ἀπό μιὰ καινούργια ἐμπειρία. Γι' αὐτό τόν λόγο ὁ ἑλληνισμός δέχτηκε τόν χριστιανισμό σάν κάτι ξένο καί ξενόφερτο, καί τό χριστιανικό εὐαγγέλιο ἦταν “μωρία” γιά τούς Ἑλληνες (“Ἑλληνσι δέ μωρία”, Α' Κορ. α', 23). Ὁ ἑλληνισμός πού σφυρηλατήθηκε μέσα στή φωτιά μιᾶς καινούργιας ἐμπειρίας καί μιᾶς καινούργιας πίστεως ἀνανεώθηκε. Ἡ ἑλληνική σκέψη μεταμορφώθηκε. Συνήθως δέν ἀντιλαμβανόμαστε ὅσο πρέπει ὅλη τή σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς μεταμορφώσεως τήν ὁποία ὁ χριστιανισμός εἰσήγαγε μέσα στήν περιοχή τῆς σκέψεως. Αὐτό συμβαίνει γιατί ἐν μέρει καί ἐμεῖς παραμένουμε συχνά φιλοσοφικῶς ἀρχαῖοι Ἑλληνες πού δέν ἔχουμε ἀκόμα βιώσει τό βάπτισμα τῆς σκέψεως “ἐν πυρί”»³.

Τό πρόβλημα ἀπασχόλησε τόν συγγραφέα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 ἐντονότερα καί ἀμεσότερα. Μετά τήν ὀλοκλήρωση τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐγχει-

3. Φλωρόφσκυ, ὁ.π., III, 37-38. Σχετικά μέ τή νεοελληνική θεολογική μελέτη τοῦ προβλήματος τῶν σχέσεων ἑλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ ἐπισημαίνουμε ἐνδεικτικὰ τίς ἀκόλουθες συμβολές: Σ. Γιαγκάζογλου, *Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός κατά τόν Τρίτο Αἰῶνα*, Θεσσαλονίκη 1966, I. Ζηζιούλας, «Ἑλληνισμός καί Χριστιανισμός – Ἡ Συνάντηση τῶν Δύο Κόσμων»: *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, Ἀθήνα 1976, τόμ. Στ', 519-559, Ν. Ματσούκας, *Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας*, Θεσσαλονίκη 1994, 80-93, Γ. Μεταλληνός, *Ὁρθοδοξία καί Ἑλληνικότητα*, Ἀθήνα 1987, Π. Μπρατσιώτης, *Χριστιανισμός καί Ἑλληνισμός ἐν Ἀντιθέσει καί Συνθέσει*, Ἀθήνα 1967², Ν. Νησιώτης, *Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας καί Φιλοσοφική Θεολογία*, Ἀθήνα 1965, Βλ. Φειδᾶς, *Ἐκκλησιαστική Ἱστορία*, Ἀθήνα 1994², τόμ. Α', 885-891, τόμ. Β', 269-287, 682-694, τοῦ Ἰδίου, *Βυζάντιο*, Ἀθήνα 1997⁴, 318-337, I. Χατζηφώτης, *Ὁρθοδοξία καί Ἀρχαῖος Ἑλληνισμός*, Ἀθήνα 1998.

ρήματος συγκριτικής θρησκευοφιλοσοφικής θεώρησης του έλληνόφωνου ανατολικού χριστιανισμού της Όρθοδοξίας και του λατινόγλωσσου δυτικού χριστιανισμού του ρωμαιοκαθολικισμού κατά τον Μεσαίωνα στη μονογραφία του 1989 με έντυπη έπαυξημένη και βελτιωμένη έκδοση τό 1991, άνέτειλε στόν όρίζοντα του προβληματισμού μας τό ζήτημα τών σχέσεων έλληνισμού και χριστιανισμού. Ό έρμηνευτική πρόταση Φλωρόφσκυ φαίνεται περισσότερο αξιόπιστη από τήν αντιπρόταση Χάρνακ γιά λόγους πού αναπτύσσονται στίς σελίδες πού ακολουθοΰν.

Προκειμένου νά εύρεθει πειστική απόκριση μέ ίκανή τεκμηρίωση επί τών πηγών, πού παραμένουν διαρκώς άψευδείς μάρτυρες και άδέκαστοι κριτές τών έρμηνευτικών μας προσπαθειών, αποδυσήκαμε σέ ένα διπλό έγχείρημα. Όπό τήν μιά πλευρά μελετήσαμε μερικά από τά πιό αντιπροσωπευτικά κείμενα τών Έλλήνων Πατέρων της Έκκλησίας από τον 4ο μέχρι τον 15ο αϊ. γιά νά διαπιστώσουμε μέ τά ίδια μας τά μάτια χωρίς φακούς και διόπτρες, εάν ισχύει ό έξελληνισμός του χριστιανισμού (Χάρνακ) ή ό έκχριστιανισμός του έλληνισμού (Φλωρόφσκυ). Όπό τήν άλλη πάλι πλευρά έπισκοπήσαμε από τή δευτερεύουσα βιβλιογραφία τά έρμηνευτικά εύρήματα κορυφαίων και έγκυρων μελετητών του μεσαιωνικού πολιτισμού, δυτικού και ανατολικού, μέ ιδιαίτερη προτίμηση στίς αυτόκριτικές παρατηρήσεις τών μέν δυτικοευρωπαίων έτεροδόξων ή άθρήσκων έρευνητών στη λατινική χριστιανική παράδοση, τών δέ όρθοδόξων, νεοελλήνων ή ρωσοευρωπαίων της διασποράς του 20οΰ αϊ., γιά τήν έλληνόφωνη πατερική-βυζαντινή κληρονομιά.

Τό άποτέλεσμα ήταν ή έπικύρωση της πρότασης Φλωρόφσκυ και ή έπιβεβαίωση ότι αυτό πού όντως συνέβη στόν ανατολικό χριστιανισμό τών Μέσων Χρόνων είναι ό έκχριστιανισμός του έλληνισμού. Μάλιστα ως ό πλέον εύγλωττος χαρα-

κτηρισμός αὐτοῦ τοῦ συμβάντος προκρίθηκε ὁ ὅρος «ἐκκλησιασμός τοῦ ἑλληνισμοῦ». Αὐτό σημαίνει ὅτι τήν ἱστορική πορεία τοῦ ἑλληνισμοῦ μπορούμε νά τήν ἀντιληφθοῦμε ἀναλογικά πρὸς τήν προσωπική βιογραφία ἑνὸς νεόφυτου προσηλύτου χριστιανοῦ: ὁ ἐκκλησιασμός προσιδιάζει στὸν χριστιανὸ καὶ στὸν χριστιανισμό! Πρόοδοι καὶ ὀπισθοδρομήσεις, ἄλματα καὶ παλινδρομήσεις, ἐπιτεύγματα καὶ ἀπώλειες πού ἀρμόζουν στὸν προσωπικὸ ἐκκλησιασμό μπορεί νά ταιριάζουν ἀκόμα καὶ στὸν ἱστορικὸ ἐκκλησιασμό τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Τὰ κατὰ καιροὺς ἐρευνητικὰ εὐρήματα κοινοποιοῦντο στὴν ἐπιστημονική κοινότητα, τῇ θεολογικῇ καὶ τῇ φιλοσοφικῇ, σέ διασχολικὲς συνεδριακὲς εὐκαιρίες, ὥστε νά ὑποστοῦν τῇ δοκιμασίᾳ τῆς κριτικῆς βασάνου συναδέλφων ἄλλων κλάδων καὶ διαφορετικῶν μαθήσεων προκειμένου νά προχωρήσουμε σέ ἀναθεωρήσεις, βελτιώσεις ἢ ἐπιβεβαιώσεις τῶν προσωπικῶν πορισμάτων τῆς ἔρευνάς μας. Μερικὰ τέτοια κείμενα πρωτοδημοσιεύθηκαν σέ ἐπιστημονικά περιοδικὰ καὶ ἀφιερωματικούς τόμους ἢ σέ πρακτικὰ συνεδρίων, ὅπως λεπτομερῶς καταχωρίζεται στὴν ἐναρκτήρια ὑποσημείωση κάθε κεφαλαίου τοῦ βιβλίου μας. Μὲ τήν παρέλευση μιᾶς δεκαετίας ἐρευνῶν καὶ τῇ συμπλήρωσιν δεκάδας τέτοιων μελετημάτων κρίθηκε σκόπιμο νά συστεγασθοῦν σέ ἓνα βιβλίον κι ἔτσι γεννήθηκε τὸ βιβλίον πού κρατᾶτε στὰ χέρια σας σήμερον.

Τὸ ἐρευνητικὸ ὕλικόν γιὰ τὸν ἐκκλησιασμό τοῦ ἑλληνισμοῦ ταξινομεῖται σέ δύο σαφῶς διακριτὰ μέρη τοῦ βιβλίου ἀνάλογα μὲ τὴ μέθοδον πού ἀκολουθήθηκε κάθε φορά. Στὸ Πρῶτον Μέρος καταχωρίζονται πέντε μελετήματα μὲ ἐρμηνευτικὴ μέθοδον πού ἀναφέρονται σέ μιά πεντάδα ἀντιπροσωπευτικῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τοῦ ἑλληνόφωνου μεσαιωνικοῦ πολιτισμοῦ (Γρηγόριος Ναζιανζηνός, Ἰωάννης Χρυσόστομος, Φώτιος, Γρηγόριος Παλαμᾶς καὶ Γεννάδιος Σχολάριος) ἀπὸ τὸν 4ο μέχρι καὶ τὸν 15ο αἰ. μὲ ἐπικέντρωση σέ διαφορετικὸν κατὰ περίπτω-

ση πρόβλημα. Στο Δεύτερο Μέρος δημοσιεύονται μελέτες βασισμένες στη συστηματική μέθοδο που θίγουν σφαιρικότερα προβλήματα επιχειρώντας διαχρονική και συγχρονική τομή πάνω σέ ζητήματα όπως εάν τό Βυζάντιο πλατωνίζει ή άριστοτελίζει, ή παραθεωρημένη κατηγορία «σχέσις» στην έλληνική μεσαιωνική σκέψη και οι έννοιες «ουσία» και «πρόσωπο» σέ συγχριτική θρησκευοφιλοσοφική θεώρηση στόν έλληνικό και τόν λατινικό χριστιανισμό. Τέλος, ό Έπίλογος περιλαμβάνει τήν κριτική έκθεση τών άπόψεων ενός πρωτοκορυφαίου νεοέλληνα ποιητή, τού Τάκη Παπατσώνη, πάνω στό θέμα μας μέ άφορμή τόν σχολιασμό τών δημιουργημάτων ενός δυτικοευρωπαίου παμμέγιστου ποιητή, τού Φρήντριχ Χαίλντερλιν.

Ό τίτλος παραμένει ένδεικτικός: «Διόνυσος και Διονύσιος». Πρόκειται γιά δυό όνόματα μέ κοινή ρίζα και διαφορετική κατάληξη που άποκλίνουν μόνο κατά ένα γράμμα (Διονυσ-Ι-ος) φαινομενικά, αλλά στην πραγματικότητα εκφράζουν τήν άβυσσο που χωρίζει δυό κόσμους. Ό Διόνυσος είναι ή άγαπημένη φυσιογνωμία τού έλληνισμού· ό Διονύσιος άποτελεί τόν πρώτο εκχριστιανισμένο έλληνίζοντα που έμπιστεύθηκε τόν άρεοπαγитικό λόγο τού Παύλου, χειροτονήθηκε σέ πρώτο επίσκοπο τής πόλεως τών Άθηνών και τελειώθηκε μέ μαρτυρικό θάνατο. Ένδεικτικό στοιχείο τού συμβολισμού που ένέχει ό Διονύσιος γιά τόν έξελληνισμό και τόν εκχριστιανισμό είναι ότι δάνεισε άθέμιτα τό όνομά του στην περίφημη συλλογή τών Ψευδο-Διονυσειών άρεοπαγитικών συγγραφών που πρωτοκυκλοφορήθηκαν άπό μονοφυσίτες, δηλαδή έντονα έξελληνισμένους χριστιανούς, αλλά άποκαθάρθθηκαν άπό πρωτοκορυφαίους τής Όρθοδοξίας, τόν Μάξιμο Όμολογητή και τόν Γρηγόριο Παλαμά, γιά νά καταδειχθεί στην περιπετειώδη διαδρομή αυτών τών κειμένων πόσο λεπτεπίλεπτο, άκανθώδες και παραμόνιμο είναι διαρκώς τό ζήτημα τών σχέσεων τού έλληνισμού μέ τόν χριστιανισμό.

Ἡ ἀφιέρωση στὸν Γέροντα τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας τοῦ 20οῦ αἰ. π. Γεώργιο Φλωρόφσκυ εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ αὐτονόγητὸ ὡς ἐνδειξη τιμῆς, σεβασμοῦ καὶ εὐγνωμοσύνης γιὰ τὴν προσφορά τοῦ στὴν ἐκκλησία καὶ τὴν ἐπιστήμη. Ὁ ἐνμέρει ἀποσπασματικὸς καὶ δειγματοληπτικὸς χαρακτήρας τῶν κεφαλαίων τοῦ βιβλίου μας εἶναι μιὰ ἐκ μέρους μας συνειδητὴ χειρονομία μετριοφροσύνης καὶ ρεαλισμοῦ, διότι δέν εἶναι ποτέ δυνατόν ἓνα τέτοιο πρόβλημα νὰ κλείσει. Τό μόνο πού ἐπιτρέπεται ἐδῶ εἶναι νὰ εὐελπιστοῦμε ὅτι κάθε νέα συμβολή σέ αὐτό τό ζήτημα ἀποτελεῖ μόνο ὑπόμνηση τῆς σπουδαιότητάς του καὶ ταπεινόφρονα ἀπόπειρα καλύψεως φωτισμοῦ μιᾶς κάποιας ἀδιευκρίνιστης μέχρι τώρα πτυχῆς του.

Μάριος Π. Μπέγζος
Κηφισιά, 9 Δεκεμβρίου 1999